

***Yom Kippur, The Day of Atonement:
Divine Atonement or Human
Initiative?***

**Aseres Yimei Teshuva
Rabbi Shmuel Leshner**

Acknowledgments

- 1) Rabbi Daniel Z. Feldman, *The Right and the Good: Halakha and Human Relations* (Aronson, 1999), especially, “To Forgive is Divine and Human: The Bilateral Obligation of Forgiveness,” (pp. 139-152).
- 2) Rabbi Daniel Z. Feldman, *False Facts and True Rumors: Lashon HaRa in Contemporary Culture* (Maggid, 2015), especially “Fixing It: Reparations, Repentance, and Redemption,”(pp. 231-246).
- 3) Rabbi Asher Weiss, “*Teshuva Bein Adam L’Chaverio*,” *YUTorah.org* (Oct 2, 2019).
- 4) Rabbi Mordechai Willig (shiur and question and answer session, Elul-Tishrei 5778)
- 5) Rabbi Moshe Tzvi Weinberg, “חזרה בתשובה ובקשת מחילה על לשון הרע: Must One Inform Another that He Spoke Lashon Harah About Him?” *YUTorah.org* (Aug 30, 2015)

1) Yoma 85b

MISHNA: ...transgressions between a person and God, Yom Kippur atones; however, for transgressions between a person and another, Yom Kippur does not atone until he appeases the other person

מתני'... עבירות שביין אדם לחבירו – אין יום הכפורים מכפר, עד שיירצה את חבירו.

2) Birkei Yosef, Ibid. (R. Chaim Yosef Azulai)

א. דין א. עד שיפייסנו וכו'. יש מי שכתב דאם לא שב מעבירות שבינו לחבירו גם עבירות שבינו למקום אינו מתכפר, ואסמכיה אמתניתין. ואני אומר לא ניחא ליה למארייהו בהכני. ומיהו כתב הרב מהר"ש גארמיזאן והביאו הרב בפר"ח דבעבירות שבינו לחבירו איכא נמי חלק גבוה, וכל שלא פייס את חבירו גם חלק גבוה אשר בה לא נתכפר.

3) Shulchan Aruch, Orach Chaim 606:1-2

To Appease Your Friend on Erev Yom Kippur

1) Transgressions between people are not subject to atonement on Yom Kippur unless the offender appeases the offended party. Even if one aggrieved another with words alone, this appeasement is necessary. If one cannot effect appeasement at first, one must return a second and a third time, taking along three people each time. **If the offended party will not be appeased after three visits, one may desist. RAMA: afterwards, however, the offender should relate before ten people that forgiveness was sought (Mordechai on Yoma, and Maharil).** If he is one's Rabbi, one must go to him several times until the Rabbi is appeased. **RAMA: one should not be cruel and withhold forgiveness (Maharil), unless it is for the benefit of the one seeking forgiveness (Gemara Yoma). If one was a victim of slander, one need not forgive. (Mordechai and Smag and Hagahot Maimuni, Teshuvah chapter 2, and Mahariv).**

2) **If the person against whom he sinned has died, then he brings 10 people with him to stand by his grave**

שיפייס אדם חבירו בערב יום כפור

א) עבירות שביין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שיפייסנו ואפילו לא הקניטו אלא בדברים צריך לפייסו ואם אינו מתפייס בראשונה יחזור וילך פעם שניה ושלישית ובכל פעם יקח עמו שלשה אנשים ואם אינו מתפייס בשלשה פעמים אינו זקוק לו (מיהו יאמר אח"כ לפני עשרה שביקש ממנו מחילה). (מרדכי דיומא ומהרי"ל) ואם הוא רבו צריך לילך לו כמה פעמים עד שיתפייס: הגה והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול (מהרי"ל) אם לא שמכוין לטובת המבקש מחילה (גמרא דיומא) ואם הוציא עליו שם רע א"צ למחול לו (מרדכי) (וסמ"ק והגה"מ פ"ב מהלכות תשובה ומהרי"ו)

ב) אם מת אשר חטא לו מביא עשרה בני אדם ומעמידם על קברו ואומר חטאתי לאלקי ישראל ולפלוני זה שחטאתי לו (ונהגו לבקש מחילה בערב יו"כ) (מרדכי דיומא)

and he says: "I have sinned before the G-d of Israel and against So-and-So I have transgressed." RAMA: *And our custom is to request forgiveness on the eve of Yom Kippur (Mordechai, and Gemara Yoma).*

The Obligation to Forgive

4) Bava Kamma 92a

MISHNA: ...And from where is it derived that if the victim does not forgive him that he is cruel? As it is stated: "And Abraham prayed to God; and God healed Abimelech, and his wife, and his maidservants; and they bore children" (Genesis 20:17).

מתני'... ומנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי שנאמר (בראשית כ, יז) ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא 'אלהים את אבימלך וגו'

5) Meiri, Ibid.

...ואם לא מחל לו נקרא אכזרי הואיל ובקש ממנו כראוי שנמצא שאינו חושש על עונש חברו ונאמר ויתפלל אברהם וכבר ידעת שמדת הרחמנות נתיחסה לאברהם אבינו וכל שאינו נמשך בזה אחר מדותיו נקרא אכזרי:

אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו

The Complexities Involved In Teshuva B'Averios Bein Adam L'Chavero

6) Yoma 87a

Rabbi Yosei bar Hanina said: Anyone who asks forgiveness of his friend should not ask more than three times, as it is stated: "Please, please forgive the transgression of your brothers and their sin, for they did evil to you. And now, please forgive" (Genesis 50:17). The verse uses the word please three times, which shows that one need not ask more than three times, after which the insulted friend must be appeased and forgive. **And if the insulted friend dies before he can be appeased, one brings ten people, and stands them at the grave of the insulted friend, and says in front of them: I have sinned against the Lord, the God of Israel, and against so-and-so whom I wounded.**

(ואמר) רבי יוסי בר חנינא: כל המבקש מִטוּמְחֵירוֹ, אֵל יִבְקֹשׁ מִמֶּנּוּ יוֹתֵר מִשְׁלֹשׁ פְּעָמִים, שְׁנֵאמַר: "אָנָּה שָׂא נָא וְעֵתָה שָׂא נָא". וְאִם מָת — מְבִיא עֲשָׂרָה בְנֵי אָדָם וּמַעֲמִידָן עַל קְבֹרוֹ, וְאוֹמֵר: תְּטַאֲתֵי לְה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְלְכָלוּנִי שְׂחֵבְלֵתִי בּוֹ.

7) Minchas Chinnuch, Parshas Naso, Mitzvah 364, Mitzvas Viduy Al HaCheit

ונראה אף שהמשנה נקיט דאין יה"כ מכפר וכן הר"מ נקיט תשובה ויה"כ והרהמ"ח נקיט תשובה מ"מ נראה דאף מיתה אף לרבנן דס"ל מיתה מכפרת בלי תשובה מ"מ בעבירות שבין אדם לחבירו אפי' מיתה אינו מכפר כמו לרבי דס"ל יה"כ מכפר אפי' בלא תשובה ומיתה אין מכפר כמ"ש לעיל ומ"מ ס"ל דיה"כ אינו מכפר בין אדם לחבירו כמו שמבואר במשנה דיומא והמשנה אתיא אף כרבי כמבואר שם ה"ה לרבנן מיתה אינה מכפרת בין אדם לחבירו ומכש"כ לתנא ר"י בדח"כ **ואם אחר מיתה מחל לו חבירו מ"מ כיון דהמית' לא היתה מכפרת לו בע"כ יקבל עונשו כי אין כפרה למתים אך אפשר מקילין עונשו וברוך היודע.** ואם אחד גזל מהרבה ב"א והשיב לאחד מהם וריצה אותו ושב בתשוב' נרא' דאין מתכפר לו אף על זה ששב דשם גזל חד הוא וה"ז טובל ושרץ בידו מ"ל זה ומ"ל זה וכן ראינו ממה שמבואר בר"מ כאן החוטא לחבירו ומת כו' ואם היה חייב לו ממון יחזיר ליורשים ואם לא הי' יודע לו יורשים יניחנו בב"ד ויתודה ע"ש

8) Bava Metzia 22b

Rav Aha asked: Perhaps the tree belonged to minor orphans who, because they are not

יתמי דלאו בני מחילה נינהו מאי אמר ליה באגא בארעא דיתמי לא מחזקינן

<p>capable of relinquishing property, cannot despair of recovering the dates from the outset. Accordingly, what is the justification for eating found dates? Rav Ashi said to him: We do not presume a valley to be land belonging to orphans, and therefore that is not a concern.</p>	
---	--

The Debate Between the Chafetz Chaim and Rav Yisrael Salanter

9) Mishna Berurah 606:3	
<p>One should appease the other each time with new persuasions, and at the time of requesting forgiveness one must detail the specifics of how one wronged the other. If, however, the other would be embarrassed by learning the details of the transgression, then one should not mention specifics. Furthermore, one who requests forgiveness from a group is not exempted if one knows that a particular individual was specifically wronged</p>	<p>(ג) יחזור וילך - ויפייסנו בכל פעם במין ריצוי אחר ובשעת בקשת מחילה צריך לפרט מה שחטא להכירו אם לא כשיודע שחבריו יתביישו מזה כשיפרט החטא אזי לא יפרט אותו ומי שהוא מבקש מחילה מרבים בכלל אינו יוצא אם יודע שעשה לאיזה יחיד בפרט:</p>

10) Sefer Chafetz Chaim, Hilchos Lashon Harah 4:12	
<p>But if his friend were demeaned by this in the eyes of the hearers and through this suffered physical or financial harm, or if he were caused [emotional] pain by this, this is in the category of all the sins between man and his neighbor, which even Yom Kippur and the day of death do not atone for until he conciliates his neighbor.</p> <p>He must, therefore, ask pardon of his friend for this, and when he is conciliated and forgives him, there remains with him only the sin of</p>	<p>ואם עבר וספר לשון הרע על חברו וקא לעשות תשובה, תלוי בזה, אם השומעים דחו את דבריו, ולא נתגנה חברו על ידי זה כולל בעיניהם, אם כן לא נשאר עליו, כי אם העון דבין אדם למקום, דהינו שעבר על רצון ה', שצוה על זה כמו שכתבנו לעיל בפתיחה. תקונו, שיתקרט על שעבר ויתודה ויקבל על עצמו בלב שלם על להבא, שלא לעשות כן, כמו בכל עונות שבין אדם למקום. אבל אם חברו נתגנה על ידי זה בעיני השומעים ונסבב לו על ידי זה הנזק בגופו או בממונו, או שהצטרף לו על ידי זה, הרי הוא ככל עונות שבין אדם לחברו, שאפילו יום הכפורים ויום המיתה, אין מכפר עד שיירצה את חברו,</p> <p>על כן צריך לבקש מחילה מחברו על זה, ובשיתפייס וימחל לו, לא נשאר עליו, כי אם העון דבין אדם למקום ויעשה כנ"ל. ואפילו אם חברו אינו יודע עדין כולל מזה, צריך לגלות לו מה שעשה נגדו שלא בדיון, ולבקש ממנו מחילה על זה, כיון שהוא יודע, שעל ידו נסבב לו דבר זה, ומזה נוכח להבין כמה יש לו לאדם להזהר ממדה גרועה הזאת כי מי שמתטבע, חס ושלום, בזה, כמעט אי אפשר לו בתשובה, כי</p>

<p>between man and his Maker, and he must do as mentioned above. And even if his friend does not yet know anything about it, he must reveal what he did to him which was not in accordance with the din, and ask forgiveness of him for this, since he knows that through him this harm was done him. From this we can understand how much one must take care to guard himself from this pernicious trait [of lashon hara], for if one is steeped in this, God forbid, teshuvah [repentance] is almost impossible for him...</p>	<p>בְּדַאי לֹא יִזְכֹּר אֶת כָּל מִסְפֵּר הַנְּפֹשׁוֹת שֶׁהִקְדִּיב עַל יְדֵי הַלְשׁוֹן הָרַע שְׁלוֹ, וְאִפְלוּ אוֹתָם אֲנָשִׁים שֶׁהוּא זֹכֵר בְּמִתְשַׁבְּתוֹ, שֶׁהִדִּיחַ עֲלֵיהֶם הָרָעָה, הֵם לֹא יָדְעוּ מִזֶּה, וְעַל כֵּן יִתְבַּיֵּשׁ לְגַלּוֹת אֶת אֲזַנְתָּ בְּזֶה, גַּם פְּעָמִים שִׁיִּדְבֵּר בְּפִגְם מִשְׁפָּחָה וְיִזְיק בְּזֶה כָּל הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרָיו, וְלֹא תִגִּיעַ אֵלָיו מְחִילָה עֲבוּר זֶה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַז"ל: הַמְדַבֵּר בְּפִגְם מִשְׁפָּחָה אֵין לוֹ כְּפָרָה עוֹלָמִית. עַל כֵּן צָרִיךְ לְהִתְרַחֵק מִמִּדְּהָ גְרוּעָה הַזֹּאת מְאֹד כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה, חֵס וְשְׁלוֹם, אַחֵר כִּךָּ כְּמַעֲנֵת לֹא יוּכַל לְתַקֵּן.</p>
---	---

<p align="center">11) Be'er Mayim Chaim, 4:47-48</p>	
<p>צריך לבקש ממנו מחילה. שערי תשובה לר' יונה במאמר ר"ז וז"ל אם ישוב בעל הלשון בתשובה צריך לבקש מחילה לאשר מוצק לו מזעם לשונו וכו' והוא פשוט ממאי דאמרינן ביומא (דף פ"ז) דאפילו המקניט חבירו בדברים בעלמא צריך לפייסו וקל וחומר בזה שנתגנה ע"י בעיני השומעים והוצר לו על ידי זה ואם חבירו אינו רוצה להתפייס בפיוסו ושאר פריס הפיוס המה מבוארים בא"ח בסימן תר"ו בדין עונות שבין אדם לחבירו.</p> <p>צריך לגלות לו. שערי תשובה לר' יונה הנ"ל ע"ש, וצריך עיון אם לעת עתה לא הגיע היזק וצער לחבירו על ידי דיבורו, אך יש לחוש שברבות הזמן יוגרם לו על ידי זה היזק וצער, ובא המספר לעשות תשובה על עונו אם חייב לפייס אותו עבור זה או שיעשה רק תשובה למקום, הא פשיטא דאם עשה רק תשובה למקום ואחר כך נסבב ע"י דבריו הקודמים היזק וצער לחבירו דהוא מחוייב לפייס אותו, רק דברינו הם לעת עתה שלא בא לו היזק וצער על ידי זה אם מחוייב להודיעו ולפייס אותו עבור מה שגינה אותו או לא וצ"ע. ויותר טוב שאז יראה לסבב שלא יגיע לו ההיזק והצער על ידי דבריו, כגון שילך אל האיש שסיפר לפניו ויאמר לו טעיתי בדמיוני במה שדברתי עמך אודות פלוני כי לפי מה שראיתי עתה אין הענין כן כמו שהצעתיו לפניך וכיוצא בדברים אלו עד שיוציא את הענין מדעתו, ובאופן שלא יסובב בדבריו אלו רעה לאחריים.</p>	

<p align="center">12) Rabbeinu Yonah, Shaarei Teshuva 3:207</p>	
<p>The fourth [reason why the sin of the slanderer is worse than idol worship, illicit relationship, and spilling of blood, see Arachin 15b] If the slanderer repents, he must ask forgiveness of those who have suffered through the violence of his tongue; but he does not remember all of these, for he has inflicted many pains and aggrieved many souls. And there are many whom he does remember having sullied, but who are unaware of his having stirred up evil against them, and whom he will be ashamed to inform and apprise of his having dealt wrongfully with them. For he strikes without the blow's being known as his, as it is said, "What shall be given unto thee, and what shall be added unto thee by a deceitful tongue, sharp arrows of the mighty..."</p>	<p align="right">והרביעי -</p> <p>אם ישוב בעל הלשון בתשובה. צריך לבקש מחילה לאשר מוצק לו מזעם לשונו. והוא לא יזכור מספר כולם. כי רבים מכאובים הכאיב. וכמה נפשות הדאיב. גם רבים מאשר זכר. כי אותם עקר. והם לא ידעו כי הדיח עליהם את הרעה. יתבייש להודיעם ולגלות אזנם על אשר גמלם רעה. כי הוא מכה ואין מכתו ידועה</p> <p>כענין שנאמר (תהלים קב) מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים. על כן נמשל לשון הרע לחץ. כי המושך בקשת פעמים רבות ישלח חציו באדם ולא נודע מי הכהו:</p>

(Psalms 120:3). Slander is compared to an arrow, for one who draws the bow often sends his arrows into a person without the latter's knowing who hit him.

13) R. Hillel Goldberg, *The Fire Within* (1987)

“Reb Yisrael was deeply moved by the work [the Chafetz Chaim on Lashon Harah]. It brought completion the kind of aspiration he nurtured throughout his career...It brought about the Musar face of Torah to perfect crystallization. Or almost perfect. Reb Yisrael objected to one formulation of the Chofetz Chaim. If a person offends someone without his knowledge, what is the remedy? The Chafetz Chaim wrote the offender must seek pardon from Reuben for defaming him. The offender must seek pardon no later than the even of Yom Kippur, in accord with the requirement to enter the holy day with a clean slate in human dealings. Wrong, said Reb Yisrael. The requirement to clean one's slate cannot be fulfilled at another person's expense. Because Reuben does not know he has been defamed, the offender's seeking pardon from Reuben can only bring Reuben anguish, - for the first time he learns his name has been blackened. One has no right to a clean slate on Yom Kippur if this is accomplished by causing anguish. The offender must do penance by building up Reuben's reputation.”

“The Chafetz Chaim replied that he based his ruling on Rabbenu Yonah, the authoritative medieval scholar. **Reb Yisrael was unmoved.** Almost a century later, the question was put to Rabbi Aaron Kotler, preeminent Lakewood Rosh Yeshiva, “Who was right, Reb Yisrael or the Chafetz Chaim?” Rabbi Kotler thought a moment, then replied, “Reb Yisrael, *tanna hu u-palig*” - Reb Yisrael is like a Talmudic sage whose scholarship was so impeccable and whose personal stature so close to earlier generations, that he had the right to disagree with a sage of the earlier generation.”

14) R. Dov Katz, *Tenuas Ha-Mussar*, Vol. 1, p. 363

ולא רק בדקדוקי מצווה, הסתייג רבי ישראל לבל להדר על חשבונם של אחרים. הוא סבר, שאין גם רשות לקיים מצוות גדולות או להינצל מעבירות חמורות אם כרוך בזה צער הזולת. נתעוררה לפניו שאלה, אם אדם אשר חטא כנגד חבירו בצינעא בלשון הרע ברכילות וכדו', מותר לו לפייס אותו ולבקש את סליחתו ולגלות לו באותו זמן שסיפר עליו וניבל את שמו. אם אמנם לגבי עצמו יש לו אפשרות להינקות מעוון חמור על ידי אותו פיוס, אין לו רשות בגלל טובתו להדאיב את לב חבירו ולחסד את עצמו על חשבון צערו של הזולת.¹

15) R. Moshe Meir Yashar, *Ha-Chofetz Chaim Chayav U-Pa'alo*, Vol. 1, p. 85

מספרים: בשעה שבא החפץ חיים עם כתב ידו בפני ר' ישראל, בקשו הלה להניח את כתב היד ברשותו לזמן מה על מנת לעיין בו. לכשבא לקחתו שאלו ר' ישראל: "הנך קובע בחבורך כי מי שספר לשון הרע על חברו חייב לפייסו ולבקש מחילתו. אינני מבין, איפוא – אם רצונך לחזור בתשובה העל זאת יורשה לך לצער את חברך?" "שמעתי תשובה" צטט דין זה. לאחר צאתו של החפץ חיים שאלו התלמידים את רבם, מה טיבו של מחבר זה ומדוע כבדו במדה יתירה. השיב להם ר' ישראל: "יהודי זה הוא מאמין גדול, ולא שהוא מאמין בלבד אלא שהוא גם רואה... ההשגחה העליונה הועידה את האברך הזה למנהיג עם ישראל בעתיד, ליישר הלבבות ולהשיב לבן לאביהם שבשמים.

16) R. Binyamin Zilber, Responsa Az Nidbaru, Vol., 7 no. 66

עיינו צער, לכאורה פשוט כמו שאמר הגאון והקדוש רבי ישראל זצ"ל דא"צ לבקש ממנו מחילה ותורת אמת היתה בפיהו כי מלאך ד' צבקות הוא. ולאחר העיון שם בח"ח כמדומה לי שגם הח"ח מודה בזה ואין כאן פלוגתא, ואין לזה סתירה מהשע"ת.

ובספר מועדים וזמנים (ח"א סימן נד) ראיתי נוסחא אחרת בשם הגר"א דסלר זצ"ל ששמע בשם הגאון והצדיק ר"ס זצ"ל (שאין זה קשר להח"ח כלל) על דרך שביארנו ומסיק: וע"כ דעת ר"ס זצ"ל שכה"ג ראוי לסתום כשמבקש מחילה שאם פגם מבקש על הכל סליחה ודי בכך, ועיי"ש שמבאר בזה בטור"ד הא דנפסק בסימן תר"ו החיוב של בקשת מחילה בעיוהכ"פ דאז לא יצטער כיון שכולם מבקשי מחילה על ספק נדנוד פגם. ובכל האמור אני חושב שכבר יש פתרון לספקותיו למעשה מה שמעיק עליו.

ונראה עיקר כמוש"כ קודם דבכה"ג שעדיין לא נגרם צער והיזק לחבירו וע"י שיבקש ממנו מחילה יגרם לו עכשיו צער שפטור לגמרי מבקשת המחילה אבל היכא שכן נגרם לו צער או היזק בזה מספיק בקשת המחילה סתם בעיוהכ"פ כמבואר בס' הנ"ל בשם הגר"א דסלר בשם ר"ס.

ולכאורה דמה שמבואר בס' הנ"ל אין זה חידוש כלל שזה כבר מבואר במ"ב שא"צ לפרט החטא אם יודעים שיתבייש אם יפרט החטא, אבל יש חילוק דבמ"ב מבואר רק להקל בפירוט החטא אבל צריך לבקש מחילה בלשון שמתוודה שחטא כנגדו אבל בהנ"ל מבואר שגם בקשת המחילה יכול לסתום ולומר בלשון ספק שאם פגם מבקש על הכל מחילה (ועיי"ש בס' הנ"ל בהערה בא"א).

17) R. Asher Weiss, Minchas Asher, VaYikra, Parshas Kedoshim, 41:5 (pp. 269)

אם צריך לפייס חברו כשדיבר עליו לשה"ר

כבוד הבחור היקר.....

סרה, כגון אם המדבר הוא ידיד או בן משפחה וכדו', ובגוף דברי החפץ חיים הנ"ל, פקפקתי לענ"ד, דלכאורה מסתבר דאף אם לא הפסיד בפועל מ"מ עצם הלה"ר שדיבר עליו הוי עבירה באל"ח, דמ"מ מיעט דמותו וכבודו בעיני אותם האנשים ששמעו עליו דברי גנאי, וכנראה שסברת הח"ח דרק כאשר צערו בפועל צריך לרצותו ולפיי"ז אם גזל ממנו ללא ידיעתו די בכך ששייב הממון לרשותו ולא צריך לרצותו וזה חידוש, וצ"ע בזה.

אך בעיקר שאלתו נלענ"ד דלא אמרו דצריך לרצות את חברו אלא כאשר עי"כ יהנהג כנגד אשר צערו ופגע בו, אבל כאשר בריצוי זה יוסיף לצערו אין מצוה כלל לרצותו, דאינו אלא מוסיף חטא על פשע בריצויו, דהלכה זו שאמרו חז"ל דעבירות שבאל"ח אין מתכפר לו עד שירצה את חברו אין זה משום שחבירו הוא זה שיכול להאציל או למנוע כפרה דאטו תחת אלקים הוא, והלא חזינן דאם ריצהו שלש פעמים ולא מחל לו שוב אין צריך לרצותו ומתכפר לו, אלא דזה חלק מענין התשובה שירצהו תחת שצערו ופגע בו, ומשום כך מסתבר דאם הריצוי יוסיף לצערו אין צריך לרצותו וממילא שאין הריצוי מעכב כפרתו כלל, כן נלע"ד ברור.

במה שנסתפק כשדיבר לה"ר על חברו וחזר בו וניחם לבו ורוצה לחזור בתשובה האם צריך לפייסו או שמא כיון שבכך יגרם צער לחבירו הוי כמוסיף חטא על פשע וטוב שלא יודיעו ולא יפייסנו?

הנה ידוע בשם עמוד התורה והמוסר הגר"י סלנטר שאמר שבכה"ג אין לו לאדם רשות לצער את חברו כדי לזכות בכפרה, ואף שבאמת לא יתכפר לו כיון שלא ריצה את חברו אעפ"כ אין לו רשות לצערו בריצויו, וזו הרגשה עמוקה בתורת הנפש ועומק הדין.

אך בעיקר הדבר יש להשיב דהנה כבר כתב המשנ"ב בחפץ חיים דרק אם הגיע נזק ממשי לחבירו עי" מה שדיבר עליו הוי כעבירה שבין אל"ח ואינו מתכפר עד שירצה את חברו אבל כשלא הגיע לחבירו נזק ממשי אין צריך לרצותו, ולפי"ד אין שאלה זו כ"כ מעשית דבדרך כלל כשהגיע נזק לחבירו ידע חברו שמאן דהוא דיבר עליו לשון הרע שהרי יצא נפסד עי"כ אלא שאינו יודע מי הוא, וכאשר ירצה אותו אינו מוסיף לצערו אלא אדרבה מרצהו ומפייסו ומגרע צערו.

אך אין זה דבר מוחלט ולפעמים יגרם לו תוספת צער ביודעו זהות המדבר עליו

These are the things that have no definite quantity: The corners [of the field]. First-fruits; [The offerings brought] on appearing [at the Temple on the three pilgrimage festivals]. The performance of righteous deeds; And the study of the torah. The following are the things for which a man enjoys the fruits in this world while the principal remains for him in the world to come: Honoring one's father and mother; The performance of righteous deeds; And the making of peace between a person and his friend; And the study of the torah is equal to them all.

אלו דברים שאין להם שיעור הפאה והבכורים והראיון
וגמילות חסדים ותלמוד תורה אלו דברים שאדם אוכל
פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כיבוד
אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם להבירו
ותלמוד תורה כנגד כולם

19) Rosh, Ibid.

וחיים המפורש בהם מה שאין כן בשאר מצות הן הפירות שאדם אוכל בעה"ז אבל שאר כל המצות היום לעשותם ולא היום ליטול שכרן אלא לעה"ב, ופריך בשלוח הקן נמי כתיב למען ייטב לך והארכת ימים, ומסיק מהך קרא אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב וע"ז נאמר כי פרי מעלליהם יאכלו **כי הקב"ה חפץ יותר במצות שיעשה בהם גם רצון הבריות מבמצות שבין אדם לקונו:**